

BIJDRAGEN EN MEDEDELINGEN GELRE

HISTORISCH JAARBOEK VOOR GELDERLAND

DEEL CVIII

BIJDRAGEN
EN
MEDEDELINGEN

HISTORISCH JAARBOEK VOOR GELDERLAND

DEEL CVIII

2017

VERENIGING GELRE

ARNHEM

2017

VERENIGING GELRE

Opgericht 26 november 1897

Beschermvrouwe: Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix

BESTUUR

Prof. mr. drs. J.S.L.A.W.B. Roes, te Nijmegen, voorzitter, 2009

Dr. F.J.W. van Kan, te Amersfoort, secretaris, 2008

(Correspondentieadres: Westervoortsedijk 67-D, 6827 AT Arnhem)

Drs. R.E.C. van der Pluym, te Nijmegen, penningmeester, 2014

Mr. dr. P.J. van Cruyningen, te Wageningen, 2016

Mevrouw Y.E. Jakobs-Lommers, te Culemborg, 2015

Mevrouw drs. J.R. Jas, te Arnhem, 2008

Dr. J.A.E. Kuys, te Gouda, 2006

D.M. Lueb MA, te Antwerpen, 2016

REDACTIECOMMISSIE

Dr. J.A.E. Kuys, te Gouda, voorzitter, 2008

Drs. M. Gubbels, te Driel, secretaris en eindredacteur, 2013

Dr. P. Brusse, te Amersfoort, 2015

Dr. G.A. Noordzij, te Amsterdam, 2016

Mevrouw drs. H.J.M. Peterse, te Oss, 2015

Drs. L. Savenije, te Nijmegen, 2016

Mevrouw drs. M. Smit, te Hengelo (Gld.), 2015

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij de financiële steun van
de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven.

STICHTING FONDS
A·H· MARTENS VAN SEVENHOVEN

INHOUD

- MIEKE SMIT (REDACTIE)
7 De Gelderse Archeologische Kroniek: het verleden verbeeld
- JAN KUYS
63 Tableau van een hofhouding: het testament van hertogin Catharina van Beieren
(3 november 1400)
- PAUL BRUSSE
91 Res publica in de Republiek. Onderzoek naar participatie in het plaatselijke
waterbeheer en in de dorpsbesturen in het Gelders rivierengebied, 1650-1795
- EMILE SMIT
121 De Kleefse enclaves in Gelderland, 1795-1817. Kleefs gebied binnen de huidige
Gelderse grenzen
- AART BIJL
133 De geleidelijke teloorgang van de Gelderse riviervisserij 1814-1950
- INGRID D. JACOBS
153 De invloed van Sint Caecilia op het muziekleven in Arnhem tussen 1890 en 1971.
Concertgebouworkest of Arnhemsche Orkest Vereniging?
- JOOP LEIJENDECKERS
175 'Belofte van nieuwe en groote daden op kunstgebied'. Concertgebouw De
Vereniging 1915-2015
- KRIJN THIJS
195 Een verloren postzak uit Vorden. Duitse soldatenbrieven van eind maart 1945
- PIETER VAN WISSING
227 Cultuurhistorie in Gelderland: De Gelderse Bloem (1953-2016)
- 255 Boekbesprekingen
- 283 Curricula vitae van de auteurs

Boekbesprekingen

De weg van de wederopbouw biedt voor het eerst een samenhangend beeld van de architectuur en stedenbouw in de regio van de zuidelijke Veluwezoom en de Utrechtse Heuvelrug. Het is een rijk geïllustreerd boek met veel historisch en nieuw beeldmateriaal. Er is aandacht voor de grote bekende gebouwen, zoals het Huis der Provincie en de Kunstacademie in Arnhem, het gebouw van Landmeetkunde in Wageningen en de Brandweerkazerne in Rhenen. Bekende architecten zoals Granpré Molière, Brouwer en Deurvorst, Vegter en Rietveld hebben hun sporen in dit gebied nagelaten. Maar het boek toont ook boeiend werk van minder bekende architecten, strakke, modernistische flats, fraai gedetailleerde portiekwoningen, stoere bakstenen kerken en elegante woonhuizen. Mede dankzij dit fraaie beeldmateriaal roept het iets op van het aanstekelijke optimisme van de wederopbouw.

Het boek is duidelijk een pleidooi om na te denken hoe we de onmiskenbare kwaliteiten van de wederopbouw kunnen behouden voor de toekomst. De auteurs zijn er zonder meer in geslaagd een boeiende reis langs de 'weg van de wederopbouw' te presenteren in een fraaie uitgave. Een goede redactie heeft gemaakt dat het een prettig leesbaar geheel is geworden en thematische kaderteksten vullen de hoofdtekst aan. Jammer genoeg zijn er hier en daar wel foutjes in de tekst geslopen, vooral wat betreft namen en jaartallen. Een steekproef in de literatuurlijst – ik zocht bij titels op mijn eigen naam – leverde een reeks fouten op: 'Vredenburg' moet zijn 'Vredenberg', 'Van Straatten' moet zijn 'Van Straaten' en 'Brock' moet zijn 'Brück'. Bij de kaderteksten over architecten zijn de leefjaren soms niet vermeld, zoals bij Jan Grijpma, nog wel een 'lokale held', of onjuist, zoals bij Tom Deurvorst. Het zijn details, jammer, maar ze doen niets af aan het belang van dit boek dat de wederopbouw als een 'weg' op de kaart zet.

Jan Vredenberg

E. Koops, H.H.M. van der Linden en J. van Raan (red.), *Gelderland en de Eerste Wereldoorlog* (Uitgeverij Aspekt: Soesterberg 2016) 582 blz., geïll.; ISBN 978-94-6153-752-2.

In 2014 startte de Stichting Studiecentrum Eerste Wereldoorlog (SEWW) een serie lokale geschiedenissen van de Eerste Wereldoorlog met een deel over Amsterdam. Sindsdien zijn er delen verschenen over Rotterdam, de provincies Zeeland en Noord-Brabant en nu over Gelderland. Het doel van de serie, zo lezen we in het voorwoord, is 'om de huidige bevolking van de provincie zich te laten herinneren wat in hun provincie Gelderland zoal plaatsvond tijdens die verschrikkelijke oorlog'. De redactie pretendeert dus niet een analyse te geven van 'de betekenis' van de Eerste Wereldoorlog op lokaal gebied of een synthetiserende geschiedenis te presenteren. De bundel wil eerder een bloemlezing zijn van gebeurtenissen uit de jaren 1914-1918 in Gelderland en daar is hij alleszins in geslaagd.

De opzet volgt die van de eerdere delen: een breed scala aan artikelen is uit allerlei heemkundekringen en lokale publicaties geselecteerd. Een (groot) deel van de bundel be-

BOEKBESPREKINGEN

treft dus artikelen die al eerder ergens verschenen zijn. De meerwaarde van de bundeling is echter te vinden in het feit dat de artikelen nu bij elkaar zijn gezet in één toegankelijk boek. Maar daarnaast heeft de redactie ook gepoogd om de reeds eerder gepubliceerde artikelen aan te vullen met nog niet eerder verschenen artikelen, soms zelfs speciaal voor deze bundel onderzocht en geschreven, en met een aantal inleidende beschouwingen die één en ander in perspectief kunnen plaatsen.

De opzet van de delen uit de SEWW-serie is gedeeltelijk hetzelfde – zo is het openingsartikel van Martin Kraaijestein al in twee eerdere bundels verschenen – en toch heeft elk boek ook weer een eigen karakter. Voor de twee delen waaraan ikzelf heb meegewerkt (Amsterdam en Noord-Brabant) maakte ik bijvoorbeeld een selectie uit lokale kranten uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog, iets wat in de bundel voor Gelderland achterwege is gelaten. Waarom daarvoor is gekozen, wordt echter duidelijk als men alleen al kijkt naar de omvang van de Gelderland-bundel: een kleine zeshonderd pagina's. Het is ook nauwelijks een gemis, want de bundel staat vol met andersoortig oorspronkelijk bronnenmateriaal.

De grote kracht van deze bundel is zijn diversiteit, zowel op het gebied van onderwerp en type artikel (primair bronnenmateriaal of secundaire literatuur) als met betrekking tot de auteurs (van hoogleraren tot amateurhistorici). In die zin is er dus voor elk wat wils en er is in het algemeen goed gelet op de leesbaarheid van de artikelen. Deze diversiteit kan echter ook een zwakte zijn. Sommige artikelen zijn niet wetenschappelijk opgezet en beschikken niet over een notenapparaat. Neem bijvoorbeeld het artikel van Jos van Raan over legeraalmoezenier F.A.R. Padberg: dit springt nogal van de hak op de tak en ik miste data bij de dagboekantekeningen. Het artikel 'Achter ons roffelt de oorlogstrom' van Tico Koopmans leest lekker weg, maar het is onduidelijk wat in het stuk fictie is en wat feiten zijn. Ondanks deze voorbeelden, is het de vraag of dit een probleem is voor de bundel als geheel. Er is veel origineel bronnenmateriaal in de artikelen verwerkt, wat de bundel een genot om te lezen maakt. De mobilisatieherinneringen van J.G. Imhof kunnen mijns inziens beschouwd worden als een parel aan de kroon van de Eerste Wereldoorlogliteratuur: '(...) en ik ben gereed om te vertrekken. Een auto is voorbijgereden en wij moeten afscheid nemen. Wat dit afscheid is weet niemand – weten wij alleen en zullen wij alleen altijd blijven weten en nooit vergeten. Een stuk van mijn leven is nu voorbij – wellicht spoedig m'n heele leven.' (p. 102) Met de kennis van nu is het moeilijk voor te stellen hoe het begin van de oorlog voor de gemobiliseerden moet zijn geweest en in aansluiting op wetenschappelijke analyses, bieden dergelijke egodocumenten een uniek kijkje in die tijd. Ook de artikelen van Jeanette Pors over de vraag of de Harskamprellen een vorm van munitie waren en van Peer van Hoof over smokkel rondom Nijmegen zijn van uitstekende kwaliteit. Natuurlijk helpt het bij het laatste artikel ook dat het smeuijge kost is: 'De tocht vanaf de Waal naar de wetering nam gemiddeld zo'n twee uur in beslag. Dwars door sloten, over half ondergelopen weilanden, door bosjes en bongerds en langs nieuwsgierig snuivend vee. Vaak barre tochten in pikdonkere nachten. Hoe donkerder hoe liever. Dan konden ze ons immers niet zien.' (p. 270) Ook de artikelen die grotendeels uit foto's of gedichtjes en liedjes bestaan zijn zeer de moeite waard. Zo begint een gedichtje uit 1918 als volgt: 'Ach, komt er dan nooit geen vrede/ Moet er steeds oorlog zijn/ We zitten al jaren in Ede/ We gaan

Boekbesprekingen

hier haast dood van sagrijn.' Er zouden nog veel meer van dit soort citaten uit het boek gehaald kunnen worden, die de lezer meteen meenemen naar die weilanden, dat vluchtelingenkamp of naar die miliciens die zich stierlijk vervelen.

Zoals blijkt uit deze voorbeelden, is het de vraag of je, als je één lokale geschiedenis hebt gelezen, in een volgende regionaal-historische bundel de verhalen over schaarste en vluchtelingen tijdens de periode van de Eerste Wereldoorlog niet al kunt invullen. Uiteraard zullen de artikelen, zeker de kroniekachtige artikelen over een specifiek dorp, veel herkenning oproepen bij lokale bewoners, maar als een aantal artikelen uit verschillende provinciebundels naast elkaar gelegd wordt zonder dat de plaatsnamen genoemd worden, is het vermoedelijk de vraag of er zoveel onderscheid is geweest tussen de verschillende provincies in de jaren 1914-1918. In het voorwoord wordt de indruk gewekt dat Gelderland misschien anders is dan andere provincies vanwege de 'eindeloze heidevlakten' die de regering de mogelijkheid tot de inrichting van vluchtelingenkampen bood, maar ook andere provincies hadden natuurlijk hun eigenaardigheden (ik denk bijvoorbeeld aan het Engelse kamp in Groningen, de 'dodendraad' in Noord-Brabant, spionage in Rotterdam). Maar andere verhalen zijn voor elke provincie toch wel behoorlijk hetzelfde: het ene verslag van de binnensjokkende vluchtelingen met hun verslagen gezichten en de paar bezittingen die ze mee konden grijpen op hun rug of een kar, wijkt niet veel af van het andere verslag. Desalniettemin mag deze bundel door geïnteresseerden in lokale Gelderse geschiedenis niet overgeslagen worden. Het doel van het boek, een bloemlezing van de veelzijdigheid van de jaren 1914-1918 in Gelderland, is absoluut behaald. En juist de verhalen die voor elke provincie uniek zijn, leveren in elke bundel weer nieuwe informatie, nieuwe invalshoeken of nieuwe onderzoeksideeën op. Zelfs voor Eerste Wereldoorlogferventen die geen speciale interesse hebben in Gelderland biedt de bundel daarom veel aanknopingspunten. Sommige verhalen zijn uniek voor de provincie, sommige verhalen zijn representatief voor heel Nederland. Al met al biedt de bundel dus een mooie aanvulling op de literatuur over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Pauline Onderwater

Mathias Baux: *Chronik der Stadt Erkelenz und des Landes von Geldern*, H. Kümper (red.), m.m.v. R.A.A. Bosch en C. Walther (vert.), M. Hagemann (heraldiek), W. Wortmann (Stadthistorie Erkelenz), een team van het Historisches Institut der Universität Mannheim en de Heimatverein der Erkelenzer Lande e.V., Band 1: *Faksimile – Transkription – Übersetzung*, Band 2: *Kommentare – Erläuterungen* (Heimatverein der Erkelenzer Lande e.V.: Erkelenz 2016) 561 + 194 blz.; ISBN 978-3-9815182-9-0.

Het ambt Erkelenz, met de daarin gelegen gelijknamige stad, vormde in de middeleeuwen de zuidoostelijke punt van het hertogdom Gelre. Dit gebied was een Gelderse enclave die grotendeels door Guliks territorium was omgeven, maar de banden met de graven en